

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОГО ПОМОР'Я У V–X ст.

Стаття присвячена аналізу процесу заселення слов'янами території Західного Помор'я та їх етнокультурному розвитку у VI–X ст.

Ключові слова: слов'яни, Західне Помор'я, етнокультурний процес, раннє середньовіччя.

Складність проблеми заселення слов'янами території Західного Помор'я та їх етнокультурного розвитку в добу раннього середньовіччя обумовлена, на наш погляд, насамперед специфікою її джерельної бази, у котрій через недостатність писемних джерел головну роль відіграють дані археології, можливості якої, незважаючи на значний прогрес цієї науки у XX ст., все ж залишаються вельми обмеженими при дослідженні етнічних процесів.

Дана стаття, спираючись передусім на результати археологічних розкопок польських вчених XX ст. є спробою здійснити певне узагальнення тим дослідженням, котрі до останнього часу велись у цій сфері.

Одна з перших писемних згадок про поморських слов'ян належить перу візантійського історика Феофілакта Сімокатти, котрий у своїй “Історії” повідомляє, що незабаром після поразки авар від візантійців 587 р. каган відправив послів на Помор'я, де вони просять у місцевих племен військової допомоги, пропонуючи їх старійшинам “багаті дари”. “Але ті, прийнявши дари, відмовили, – як зазначає Феофілакт, – йому [кагану] в союзі, запевняючи, що перепонуою для них служить довга тривалість шляху”¹. Розраховуючи на шляхетність кагана, старійшини поморських слов'ян відправили до нього посольство у складі трьох чоловік з вибаченнями. Ображений правитель авар, однак, “забувши про закон, [що захищає] послів, почав робити їм перепони до повернення”. Очевидно, в такий спосіб він розраховував або отримати назад свої дари, або добитися надіслання військової допомоги помор'ян. Як повідомляє далі Феофілакт Сімокатта, обманувши у слушний момент кагана, послі втекли у Фракію, оскільки неодноразово чули, що ромеї “дуже славляться багатством і людинолюбством”². Потрапивши в руки самому імператору Маврикію, послі не мали при собі жодної зброї, “єдиною їх ношею були кіфари”³, які вони ніби-то “несуть тому, що не навчені носити на тілі зброю”⁴.

Вище наведена інформація Феофілакта Сімокатти переконливо засвідчує перебування слов'ян наприкінці VI ст. на узбережжі Балтійського моря. Очевидно, це були венедські племена, котрі у VI ст. з регіону середньої течії річки Одер розселилися в Західному Помор'ї, де вони, ймовірно, вперше вийшли до Балтики. Нині вважається можливим відносити до VI ст. пам'ятки дзедзіцького типу, виявлені у низів'ях Одеру (поселення Дзедзіце, Дерчево, Денбчино, Пжецлав та ін.)⁵. Поморські землі слов'яни застали практично незаселеними, саме на них і почала формуватись у VI–VII ст. племінна спільнота помор'ян, репрезентована пам'ятками типу Дзедзіце.

Найбільш характерним елементом дзедзіцької культури, що відрізняє її від інших ранньосередньовічних слов'янських старожитностей, в тому числі і від впритул прилягаючої до неї празько-корчацької території, є житлобудування. На відміну від празько-корчацьких напівземлянок, тут майже на всіх пам'ятках відкриті наземні житла, переважно зрубні, центральна частина яких зайнята видовженою ямою, заглибленою у материк на 0,2–0,8 м.⁶ Розміри ям досить різноманітні – від 2х1,5 м., до 3,1х1,9 м. Крім житлових, відомі і господарські об'єкти у вигляді ям. В житлових ямах досить часто розміщувалась опалювальна споруда – вогнище. Середні розміри вогнища – 1,5х1,2 м. Поряд з вогнищами у ряді поселень зафіксовані залишки печей-кам'янок⁷.

Поховальний обряд носіїв дзедзіцької культури майже невідомий. Дослідники вважають, що тут існувала якась обрядність, що важко фіксується археологією. Найімовірніше, це був

ритуал кремації померлих з подальшим захороненням кальцинованих кісток у ямках або урнах на такій незначній глибині, що вони були знищені під час землеробських робіт.

Поселення дзедзіцької культури були переважно неукріпленими. Так, поселення в Дзедзіцах, відкрите у 1960 р. у Мислібузькому повіті Західнопоморського воєводства, не мало оборонних споруд і було, на думку польських археологів, неукріпленим (площею до 4 га) поселенням сільського типу VI–VII ст.⁸. Поселення, як правило, знаходились на берегах рік та інших водойм. Дослідження топографії найдавніших слов'янських ранньосередньовічних поселень Західного Помор'я дозволило дійти висновку, що вони знаходились як на низинній території (Колобжег) та невеликих плоскогір'ях (Дзедзіце, Гжецлав), так і на пагорбах (Дерчево, Страхоцін) чи на схилах пагорбів (Лесенцін, Денбчино)⁹. На жаль, повністю розкопаних поселень VI–VII ст. поки що не так багато, тому робити висновки про їх планування передчасно. Наявні фрагментарні дані дозволяють говорити про домінування купчастієї забудови багатьох поселень Західного Помор'я.

Ліпний посуд дзедзіцької культури представлений в основному низькими широкогорлими неорнаментованими горщиками, досить слабо випаленими, середня товщина стінок яких становить 0,7–0,9 см.¹⁰. Крім того, виявлена досить значна кількість глиняних мисок та пряслиць, а також окремі залізні вироби, зокрема ножі, шила і гачки для вудки¹¹.

Починаючи з VII ст. на території Західного Помор'я стали формуватися гроди. На думку В. Лосіньського, для їх виникнення в цьому регіоні було кілька причин. Розселення слов'ян у VI–VII ст. привело до їх перегрупування і розпаду попередніх племінних утворень. Намітилася тенденція формування малих племен. У цій ситуації необхідними стали оборонні і політичні центри. Виникаючі гроди і були такими опорними пунктами малих племен, що займали навколишню місцевість площею 30 кв. км. Це були пункти натурального обміну, політичні центри і сховища в момент небезпеки. Навколо гродів групувалися села, де проживало населення, що займалося сільським господарством. Спочатку гроди будувалися дуже рідко, однак поступово їх кількість почала зростати, досягнувши максимуму в IX ст., коли поморські землі вкрилися густою сіткою оборонних об'єктів. За підрахунками того ж таки В. Лосіньського, у IX ст. кількість гродів перевищила 33% сукупності поморських фортець, що означало їх 8-разове зростання відносно VII ст. (коли функціонувало 11% гродів). Подібне становище зберігається до середини X – початку XI ст. У той час значна частина гродів на території Західного Помор'я була спустошена, здебільшого у результаті пожеж, ймовірно, пов'язаних з політичними подіями тієї доби, коли їх кількість падає в XI ст. на 18%¹².

Основну групу кераміки, виявленої при розкопках західнопоморських гродів VII – першої половини VIII ст. становить ліпний посуд, підправлений на гончарному крузі, що отримав назву голанчського. Він досить різноманітний і представлений баночними, яйцевидними та біконічними горщиками, а також широким і невисоким мископодібним посудом, що має в основному товщину стінок 0,7–0,9 см., хоча інколи зустрічається і тонкостінна кераміка та окремі посудини з товщиною стінок понад 1 см.¹³.

На зміну голанчській кераміці незабаром приходять кенджинська, для котрої типовим є вазоподібний округлобокий посуд, найчастіше поясно орнаментований у його верхній частині пасмами хвилястих і зигзагоподібних ліній¹⁴. Голанчська і кенджинська кераміка нагадує фельдберзьку, носіями якої було плем'я велетів¹⁵. Мала місце при цьому інфільтрація носіїв фельдберзької культури у ці землі чи поява голанчської кераміки була результатом запозичення дзедзіцькими племенами Західного Помор'я нових форм посуду з підправкою на гончарному крузі, сказати цілком певно важко.

Подальший розвиток кераміки Західного Помор'я проходив незалежно від сусідніх земель. У другій половині VII – першій половині IX ст. ще продовжував використовуватись голанчський і кенджинський посуд, але разом з тим отримує поширення кераміка бардиського і волінського типів, а наприкінці цього періоду з'являється і кераміка щецинського типу, що містить багатий асортимент форм посуду, серед яких найбільш характерними є горщики зі слабким заломом у верхній третині їх тулуба, близькі до циліндроконічних та біконічних. Майже вся кераміка орнаментована, як правило, візерунками з ліній, прокреслених вертикально, горизонтально чи хрестоподібно. Зустрічаються також орнаменти з хвилястих ліній і паличних відбитків¹⁶. Найбільше розповсюдження щецинської і волінської кераміки припадає на період від середини IX до 70-х років X ст., після чого поширення набуває кераміка швелюбського типу¹⁷.

У X ст. на днищах посуду на території Польського Помор'я повсюдно з'являються гончарні клейма: геометричні відбитки, зрідка навіть фігурні. Відносно їх призначення до цього часу існує певна неясність. Інколи їх пов'язують з магічними уявленнями. Оскільки знаки на днищах виявлені лише на частині посуду, деякі дослідники вважають, що клеймо ставилось тільки на тій кераміці, котра обкладалась гончарним митом¹⁸. У відповідності зі ступенем залежності ремісника це міг бути його власний знак, або знак тієї особи, котрій сплачувалося мито. По мірі розвитку гончарного виробництва прослідковуються зміни, як у характері керамічної маси, так і в орнаментативній. Спочатку орнаментативна багатша і різноманітніша, пізніше вона досить помітно стандартизується.

Як і в усіх слов'янських народів, основою господарства поморських слов'ян у VI–X ст. було землеробство і скотарство. Що доповнювалось рибальством, полюванням та бджільництвом. Вони вирощували насамперед просо та інші зернові культури: пшеницю, ячмінь, овес і жито. З X ст. на Помор'ї починає розвиватися садівництво, а саме вирощення груш, слив, вишень, грецького горіха та винограду. Обширні, зручні для тваринництва місцевості дозволяли тримати велику кількість домашньої худоби, передусім свиней і корів, а також овець і кіз. У VII–VIII ст. у раціоні харчування помор'ян переважала яловичина, але в наступні століття її повністю замінила свинина.

Наявність великої кількості рік, озер, а також моря, сприяли розвитку рибного промислу, а багаті звіриною пущі – полюванню на лося, кабана, оленя, тура, козуль і зайців. Жителі Клобжега уже в VI–VII ст. займались солеварінням, близько 1000 р. місцеві солеварні були широко відомі за межами Західного Помор'я¹⁹.

У поморських слов'ян у добу раннього середньовіччя досить високого рівня досягло залізоплавильне виробництво, котре на відміну від металообробки, зосереджувалось, як правило, у зручних місцях за межами гродів. Асортимент виробів із заліза був доволі значним. Він включав різні види сокир, ножі, шила, серпи, лемеші плуга, стріли, списи, рибальські гачки, пряжки, застібки і т. п.

У великій кількості знайдено на Західному Помор'ї прикраси з кольорових металів. Особливо популярними в X ст. були маленькі (до 2,5 см. в діаметрі) скроневі кільця поморського типу, що підвішувались до головної стрічки з тканини або шкіри й звисали на скроні у вигляді прикрас. Виготовлялись вони зі сплавів білих металів, часто зі срібла. Скроневі кільця поморського типу були пустотілими, один кінець їх закінчувався дротом, закрученим у вигляді латинської літери S. Більшість кілець орнаментовано різними рослинними чи геометричними візерунками²⁰.

Досить рано на Польському Помор'ї почали виготовляти на токарному станку бурштинове намисто. Матеріали розкопок, зокрема у Воліні, вказують на те, що в розглядуваний період роботи по обробці бурштину, кісті і рогу виконувались одними і тими ж ремісниками або в одних і тих самих майстернях²¹.

Важливою галуззю ремесла у помор'ян в епоху раннього середньовіччя була деревообробка. Дерево було найважливішою сировиною для зведення будинків, оборонних споруд і мостів, з нього виготовляли різноманітні знаряддя праці, посуд, меблі, транспортні засоби, ідоли та інші культові предмети, іграшки та музичні інструменти. Приблизно з середини IX ст. ці роботи почали виконувати спеціалісти: теслярі, столярі, токарі, бондарі, стельмахи і суднобудівники. Не пізніше X ст. спеціалізованим ремеслом стає ткацтво, котре раніше повсюдно існувало на Західному Помор'ї в рамках домашнього виробництва. Матеріали археологічних розкопок дають змогу встановити, що окрім названих вище галузей ремесла, у поморських слов'ян розвивалось також у IX–X ст. виготовлення скла, обробка шкіри і каменю²².

Починаючи з рубежа VIII–IX ст. специфіка приморської зони сприяла широкому розвитку товарообміну, котрий позитивно впливав на стан місцевого виробництва. Основою експорту помор'ян у цей час були, крім рабів, в значній мірі хутра, мед та віск. Звідси у внутрішні райони Польщі надходили оселедці та колобжезька сіль, а до неродючої Скандинавії, мабуть, експортувалось зерно, а також гончарні вироби. Предметом вивозу до скандинавських країн були, без сумніву, вироби з бурштину і окремі види продукції металургійних майстерень, як от, скроневі кільця. В Хайтгабу і Бірці знайдено вироби з кісті і рогу, виготовлені в поморських майстернях²³.

У IX ст. устанавлюються торгові контакти Польського Помор'я з Західною Європою, насамперед з Рейнською областю: звідси походять фрагменти скляного келиха, знайденого в Швелюбе, бронзовий голечник і фризський роговий гребінь з Кенджино.

У X ст. відбувається розквіт міжнародної торгівлі, у той час Помор'я має регулярні контакти з усіма європейськими країнами. Окрім зв'язків зі Скандинавією і Західною Європою, встановлюються стійкі відносини з Руссю, про що свідчать зразки волінської кераміки, виробів зі скла і взуття у давньоруських містах: Новгороді, Пскові та Старій Ладозі²⁴. Крім того, поглиблюються відносини з іншими слов'янськими країнами. Налагоджуються торгові зв'язки з арабським світом. Археологічним відображенням останніх є скарби арабських дірхемів, виявлених на Польському Помор'ї, найдавніші з яких (а саме в Кретоміно і Гжибово) відносяться до IX ст., тобто до того часу, коли прискорюється ритм суспільно-економічного розвитку цих земель²⁵.

Типологічні особливості господарського розвитку Західного Помор'я наклали відбиток на хід урбанізаційного процесу в регіоні. Археологічні відкриття показують, що протягом IX ст. окремі поселення в гирлі Одера, такі як Волін і Щецин, а також Колобжег у гирлі Парсенти, перетворюються у регулярно, густо забудовані міські поселення, оточені укріпленнями, що заселялись ремісниками, рибалками і купцями²⁶.

Спираючись на вище розглянуті економічні реалії, спробуємо відтворити етнічну карту Західного Помор'я доби раннього середньовіччя. Для розуміння проблеми розселення і територіально-політичної структури поморських слов'ян дуже цінною є лаконічна інформація Баварського Географа (866–890), котрий у своєму описі гродів і територій, що знаходяться на північ від Дунаю, називає, принаймні, два поморянських плем'я – “Prissani”, що володіли “LXX civitates” і “Velunzani”, котрі також мали “LXX civitates”²⁷. Ототожнення “пріссан” з західно-поморськими пижичанами, а “велунчан” з волинянами, не викликає сумніву ось уже майже століття, з часу досліджень С. Закшевського²⁸.

Дуже складною є ідентифікація ще кількох слов'янських племен, згадуваних Баварським Географом на Західному Помор'ї, зокрема, плем'я “Trafnezi”, що володіло “civitates CCLVII” та “Zuireani”, котрі мали “CCCXXV civitates”²⁹. Плем'я “Trafnezi”, ототожнене свого часу К. Тименєцьким з дравчанами, які проживали, як вважав дослідник по верхній течії р. Драви, в околицях Дравського озера та однойменного гроду. “Zuireani” ідентифіковані як сіверяни, на думку цього ж вченого, займали територію по течії р. Парсенти, навколо Колобжега і Бялогарда³⁰. Точку зору К. Тименєцького поділяє Р. Керсновський, котрий також пов'язує з сіверянами згадку Баварського Географа про плем'я “Zuireani”, котре володіло “CCCXXV civitates”³¹. Гіпотеза ця, однак, викликає сумніви. Археологічний матеріал, на жаль, не дає підстав щось певне сказати з даного питання.

Етнічна карта Західного Помор'я, відтворена на основі повідомлення Баварського Географа, не є, однак, беззаперечною і повною, на чому уже наголошувалось в спеціальній історичній літературі. Іншою підставою для висновків були ретроспективні дослідження, котрі брали за основу територіальні поділи Помор'я XII–XIII ст. Спираючись на тогочасні відносини, К. Ваховський виокремив плем'я щецинян між Рендовою та нижньою течією р. Одер³², а Ф. Цуршман окреме плем'я навколо Старгарду³³. Проте, висновки, що спиралися лише на ретроспективний метод, не могли вповні відтворити хронологію виокремлення можливих племен навколо Щецина і Старгарда. Хоча на їх основі все ж таки можна допустити, що це відбулося, мабуть, одночасно з подібними етнічними процесами у родючій землі Пижицькій та на острові Волін.

Особливе місце займає проблема загадкових ліцікавіків, котрі, згідно повідомлення Відукінда Корейського, у 70-х рр. X ст. перебували під владою польського князя Мешко I³⁴. Медієвіст І. Відаєвіч, проаналізувавши багато гіпотез, що існують з даного питання у німецькій, польській і чеській історіографії, співставив історичні факти і дійшов висновку, що ліцікавіки були поморським плем'ям і займали розвилину між нижнім Одером та нижньою Вартою, на прикордонні поморсько-любусько-великопольському³⁵. Однак, післявоєнна польська історіографія не підтримала цю точку зору І. Відаєвіча і пов'язує ліцікавіків або з любушанами, або ж вбачає в них узагальнюючу назву племен, підвладних Мешку I³⁶.

Не підлягає сумніву, що у дослідженні “племінної археології” Польського Помор'я особливо вагомими в останні десятиліття є здобутки Л. Лецеєвіча і В. Лосіньського. Спираючись на археологічні матеріали та писемні джерела, Л. Лецеєвіч виокремив на ранньосередньовічному

Помор'ї дев'ять племен: волинян і пижичан, а крім того “щецинян” між Одером і Рендовою, “старгардян” у басейні р. Ini, якесь плем'я у верхів'ях річок Реги і Драви, а також інше – над течією Парсенти і Брди, у приморській зоні над р. Слупя і Лупава, нарешті на лівому березі нижньої Вісли над Радинєю і Вежицею³⁷.

Як вважає польський історик Л. Лецеєвіч, сильне плем'я мешкало над Парсентою, головним центром його, найімовірніше був Колобжег, котрий переживав у другій половині X ст. справжній розквіт³⁸. У джерелах, на жаль, ніде не згадується назва колобжезького племені, проте, багато мовознавців, істориків та археологів, серед них також і Л. Лецеєвіч, схильні ототожнювати його з кашубами, назва котрих пізніше використовується щодо племен, які населяли Гданське Помор'я³⁹.

За В. Лосіньським, між нижнім Одером і Віслою знаходилась значно більша кількість поселенських комплексів. На його думку, племінна карта Помор'я остаточно сформувалася у IX ст., коли менші поселенські комплекси об'єдналися тут у більші угруповання. Цей об'єднаний процес супроводжувався занепадом старих великих гродів, котрі замінили менші, але чудово укріплені і більш рівномірно розташовані по усій племінній території. Інколи це було пов'язано також з перенесенням головних племінних гродів.

В. Лосіньський звернув увагу на те, що у VII–VIII ст. на Польському Помор'ї виокремились два великих територіальні об'єднання, що, очевидно, являли собою племінні союзи. Одне з них локалізувалося біля річок Реги і Парсенти і включало, з його точки зору, сім менших племен, що займали територію близько 6500 кв. км. Основною поселенською одиницею у ньому були у VII–VIII ст. великі гроди. Інше крупне територіальне об'єднання, як вважає В. Лосіньський, знаходилось у межиріччі Вепжі та нижньої Вісли. Нараховувало воно 6–8 племен, що заселяли територію близько 9000 кв. км. Головною формою укріплених поселень тут були невеликі гроди. Що стосується волинян, то вони, на його погляд, знаходились за межами вище названих територіальних об'єднань і були типовим прикладом незалежного політичного малоплемінного організму⁴⁰.

Ідеї Л. Лецеєвіча і В. Лосіньського розвинула останнім часом у своєму узагальнюючому дослідженні “Початки Польщі” З. Курнатовська, котра говорить про понад десять племен на території Польського Помор'я. Волиняни, на її думку, проживали на відносно невеликій (900–1200 кв. км.), але густо заселеній території, на якій не було великої кількості гродів. Пижичани займали більшу територію (близько 1500 кв. км.) і родючіші ґрунти, а також мали більшу кількість гродів. Інші племінні утворення швидше всього локалізувалися, як вважає дослідниця, поблизу Щецина, на лівому березі р. Одер, а також над р. Парсентою, у районі Щецінека, у межиріччі Леби і Вепжа, на Краєньському поозер'ї, на захід від нижньої Вісли та, можливо, в хелмінській землі⁴¹.

Важливе місце у дослідженні етнокультурних процесів у ранньосередньовічному Помор'ї поряд з археологією належить мовознавству. Мовознавці багато зробили для визначення шляхів і районів розселення слов'ян на території Польського Помор'я у добу раннього середньовіччя. Надзвичайний інтерес у цьому плані для медієвіста становлять дослідження І. Думи та Е. Жетельської-Фелешко стосовно географічного поширення на Помор'ї найдавніших типів назв річок. На їх думку, архаїчні слов'янські гідроніми, а саме, назви річок на -іца похідні від назв рослин і тварин (як от: Грабіца, Ольшица, Чапліца, Венгорніца та ін.) найбільш чітко виступають у Західному Помор'ї, від р. Одера до р. Реги, у межиріччі Парсенти і Вепжа і лише потім у Гданському Помор'ї, над Вежицею і Редою⁴². Слід зазначити, що у даному випадку дослідження мовознавців підтверджують висновки археологів, згідно яких, найдавніші слов'янські поселенські комплекси на Помор'ї були зосереджені у його західній і східній частині, тоді як Центральне Помор'я відносно довго було територією незаселеною, або заселеною дуже слабо, що переконливо вказує на міграцію слов'ян на Помор'я з півдня, вздовж течії річок Одера і Вісли. Лише потім вони заселили центральну частину Помор'я, яка, судячи з дослідження К. Сласького, у ті часи була покрита у значній мірі пралісом⁴³.

Таким чином, писемні, археологічні та лінгвістичні джерела засвідчують, що заселення слов'янами території Західного Помор'я швидше всього відбувалося в VI ст., а також те, що на початку раннього середньовіччя тут формуються територіальні об'єднання, котрі у своїй більшості відповідали племенам, відомим в інших регіонах розселення західних

слов'ян. У результаті бурхливого економічного розвитку Західного Помор'я у добу раннього середньовіччя, деякі західнопоморські племінні гроди (Волін, Щецин) уже в другій половині IX – на початку X ст. перетворюються в міста, що в умовах не сформованої тут остаточно монархічної влади, приводить до перетворення місцевих давніх племен у ранньофеодальні міські республіки, які захищаються від спроб сусідніх держав нав'язати їм будь-яку форму залежності.

¹ Феофилакт Симокатта *История VI. 2 // Свод древнейших письменных известий о славянах.* – М., 1995. – Т. 2. – С. 17.

² Там само.

³ Там само. – С. 15.

⁴ Там само. – С. 17.

⁵ Porzezinski A. Zasielenie Pomorza Zachodniego w VI–VII wieku n.e. w swietle dotychczasowych wyników badan archeologicznych // *Slavia Antiqua.* – 1975. – Т. 22. – С. 42.

⁶ Баран В.Д. *Давні слов'яни.* – К., 1998. – С. 74.

⁷ Седов В.В. *Славяне в раннем средневековье.* – М., 1995. – С. 41.

⁸ Porzezinski A. Zasielenie Pomorza Zachodniego w VI–VII wieku... – С. 30, 47.

⁹ Ibidem. – С. 42–43.

¹⁰ Losinski W. Początki wczesno-sredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsety (VII–X/XI w.) – *Wroclaw–Warszawa–Krakow–Gdansk,* 1972. – С. 35–36.

¹¹ Porzezinski A. Zasielenie Pomorza Zachodniego w VI–VII wieku... – С. 47.

¹² Losinski W. Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek) – *Wroclaw–Warszawa–Krakow–Gdansk–Lodz,* 1982. – С. 38

¹³ Losinski W. Początki wczesnosredniowiecznego osadnictwa grodowego... С. 36.

¹⁴ Ibidem. – С. 89.

¹⁵ Седов В. *Славяне в раннем средневековье...* С. 55.

¹⁶ Losinski W. Początki wczesnosredniowiecznego osadnictwa grodowego... С. 43.

¹⁷ Ibidem. – С. 89.

¹⁸ *Славяне и скандинавы / Под ред. Е.А. Мельниковой.* – М., 1986. – С. 320.

¹⁹ Leciejewicz L. Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim. – *Wroclaw–Warszawa–Krakow,* 1962. – С. 140.

²⁰ Bukowski Z. *Puste kabłaczki skroniowe typu pomorskiego.* – Szczecin, 1960.

²¹ Leciejewicz L. Początki nadmorskich miast... – С. 139.

²² *Славяне и скандинавы...* – С. 319–320.

²³ Слаский К. Экономические отношения западных славян со Скандинавией и другими прибалтийскими землями // *Скандинавский сборник.* – Таллин, 1963. – Вып. 6. – С. 75.

²⁴ Вилинбахов В.Б. Современная историография о проблеме “Балтийские славяне и Русь” // *Советское славяноведение.* – 1980. – № 1. – С. 82–83.

²⁵ Kiensnowscy T., R. *Wczesnosredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. Materialy.* – Warszawa–Wroclaw, 1959. – С. 51.

²⁶ Leciejewicz L. Początki nadmorskich miast... – С. 352.

²⁷ *Geograf Bawarski // Monumenta Poloniae Historica.* – Lwow, 1864. – Т. 1. – С. 10–11

²⁸ Zakrzewski S. *Opis grodow i terytoriow na polnoc od Dunaju, czyli tzw. Geograf Bawarski.* – Lwow, 1917. – С. 4.

²⁹ *Geograf Bawarski...* – С. 10.

- ³⁰ Тымieniecki K. Ziemia polskie w starożytności. – Poznań, 1951. – S. 51.
- ³¹ Kiersnowski R. Plemiona Pomorza Zachodniego w świetle najstarszych źródeł pisanych // *Slavia Antiqua*. – 1951 – 1952. – R. 3. – S. 73 n.
- ³² Wachowski K. Słowianoszczyna Zachodnia. – Poznań, 1950. – S. 221.
- ³³ Curschmann F. Die Landeseinteilung Pommerns im Mittelalter und die Verwaltungseinteilung der Neuzeit // *Pommersche Jahrbücher*. – 1911. – R. 12. – S. 197.
- ³⁴ Видукинд Корвейский Деяния саксов. III, 66. – М., 1975. – С. 194.
- ³⁵ Widajewicz J. Licicaviki Widukinda // *Slavia Occidentalis*. – 1927. – R. 6. – S. 85 n.
- ³⁶ Leciejewicz L. Plemiona Zachodniopomorskie we wczesnym średniowieczu // *Archeologia Polski*. – 1960. – T. 5. – Z. 1. – S. 93–94.
- ³⁷ Leciejewicz L. Wczesnosredniowieczne terytoria osadniczo-plemienne w dorzeczu Odry i Wisły // *Badania z dziejów osadnictwa i toponimii*. – Wrocław, 1978. – S. 14–16.
- ³⁸ Leciejewicz L. Wczesnosredniowieczny Kolobrzeg // *Slavia Antiqua*. – 1960. – R. 7. – S. 375.
- ³⁹ Leciejewicz L. Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się, średniowiecznej Europy. – Wrocław, 1989. – S. 60; Piskorski J. Pomorze plemienne. Historia–Archeologia–Językoznawstwo. – Poznań–Szczecin, 2002. – S. 169.
- ⁴⁰ Losinski W. Osadnictwo plemienne Pomorza... S. 197–198.
- ⁴¹ Kurnatowska Z. Początki Polski. – Poznań, 2002. – S. 30 n.
- ⁴² Rzetelska-Feleszko E., Duma J. Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego na podstawie nazw miejscowych. – Warszawa, 1996. – S. 26 n.
- ⁴³ Ślaski K. Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu // *Przegląd Zachodni*. – 1951. – R. 7. – № 5/6. – S. 34.

Статья посвящена анализу процесса заселения славянами территории Западного Поморья и их этнокультурному развитию в VI–X вв.

Ключевые слова: славяне, Западное Поморье, этнокультурный процесс, раннее средневековье.

The article represents the analysis of the process of slav's settling on the territory West Pomeranian and their ethnocultural development in VI–X centuries.

Key words: slavs, West Pomeranian, ethnocultural development, early middle ages.